

יזל כטל

מגילת איכה, ענייני חורבן המקדש תשפ"ה שנה ג

ממין אחד בלבד - דמעה של בכי, ולא לשאר דמעות המנויות שם בגמ'.

ועוד י"ל ע"פ מש"כ הרמב"ם במו"נ (ח"ב פכ"ט) שכשהתורה רוצה לתאר צער גדול היא כותבת שהשמים קדרו והשמש האפל וכדו'. ונראה דכמו"כ רמז לזה כאן, כי אם היה אומר "דמעותיה" לשון רבים היה מצטייר הדבר לדמעות זורמות וממילא לכשיפסיקו כבר אין דמעות. אולם עתה שנאמר "דמעה" לשון יחיד הרי מציאות זו משונה, שהרי הדמעות נושרות ונמחק רישומם מהפנים. אלא דמתוך כך נבין שמשום כך נקט "דמעה" לשון יחיד, לומר שהיתה הדמעה כמו סמל החקוק על פניה תמיד לאות של אבל בכי וגיוג'.

גִּדְרֵי דְרָכֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְתִבְיַתִּי עֲנָה (ג, ט)

אי' במדרש (שיהש"ר ד, ו), משחרב ביהמ"ק אין חיים לשונאי ישראל [והכוונה בלשון סגי נהור].

ויש לבאר בזה, משום דאי' בירו' מע"ש (פ"ה ה"ב), שבנות לוד היו עולות לירושלים ויורדות ועדיין העיסה לא החמיצה. ומבואר, שהדרך אצלם היתה יותר קצרה, וכגון מה דאי' שם עוד מעשה באדם שהיה רודף אחר בהמתו והגיע לכלב באותו היום. ומסיק שם שהיו הדרכים יותר קצרות בזמן המקדש, וכשנחרב נתארכו, וזהו מה שנאמר "גִּדְרֵי דְרָכֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל".

ולפי"ז יש לבאר המדרש הנ"ל [שמשחרב ביהמ"ק נתקצרו החיים], משום דאי' בסדר עולם רבה (פ"ל) שאדם נולד עם סכום פסיעותיו וסכום תיבותיו, ולפי"ז נמצא שבסכום פסיעותיו תלויים החיים. ולכן כשהיה ביהמ"ק קיים והיו הדרכים קצרות היו מאריכין חיים טפי, לפי שנשאר לו מסכום פסיעותיו, אולם אחר חורבן הבית מכיון שנתארכו הדרכים נמצא שבעצם החיים מתקצרים באשר סכום הפסיעות רבות יותר.

תִּשְׁתַּכְּכֶנָּה אֲבֵנֵי קֹדֶשׁ בְּרָאשׁ כָּל חוּצוֹת (ד, א)

וברש"י הביא מדרש אגדה, שכל רביעית דם שיצא מיאשיהו בכל חץ וחץ שנעצו בו היה ירמיהו קוברו במקומה. **נראה** ביאור מש"כ 'קוברו במקומה', שהרי ירמ' כהן היה ובאופן של מת מצוה מותר לכהן ליטמא לו, כדאי' בנזיר (מז, א). והרי מת מצוה קונה מקומו כמב' בב"ק (פא, ב), ולכן קברו במקומו כדין מת מצוה. וזהו מש"כ רש"י 'קוברו במקומה', דמת מצוה נקבר במקומו.

קריאת איכה והקינות: א. קינה, ב. תוכחה

במדרש איכ"ר (א, א) נח' ר' יהודה ור' נחמיה בגדר איכה, לר"י אין לשון איכה אלא תוכחה, ולר"נ היא קינה.

והנה בהמשך שם אי' דאיהו נמי פליגי בדבר נוסף, ר"י ס"ל שאיכה בימי יהויקים נאמרה, וא"ל ר"נ מה שייד לבכות לפני שמת, אלא נאמרה אחר חורבן הבית.

ונראה דפליגי לשיטתם, שר"י ס"ל שהוא תוכחה, ולכן שפיר נאמרה קודם חורבן הבית שהרי בא להוכיחם כדי שלא יחרב הבית. אולם ר"נ סבר שהיו קינה ובכי, ולפיכך שפיר טען שכל זה שייד רק אחר החורבן שיש על מה לבכות.

מברכים בלילה ולא ביום

והנה מנהג ישראל שבליל ת"ב מברכים על קריאת המגילה, ואילו בקריאתה ביום לא מברכים¹. ונראה דאנן עבדינן כב' השיטות, בלילה קוראים מדין קינה ובכי ובזה שפיר מברכים כמו שמברכים דין האמת על הרעה, ועל הקריעה למת. משא"כ ביום, אחר שכבר קונן אתמול במגילה וביום באמירת הקינות, וכבר מבין את גודל האבידה כעת יש להוכיחו ולייסרו על העתיד, וקורא מדין תוכחה, ומכיון שעל מצות תוכחה לא מברכים² לכן ביום לא מברכים על המגילה.

¹ ולכן מצאנו מושג של 'בכי' רק בבני"א ולא בבני"ח, כי אין בהם פנימיות.

² ויש להביא בזה ד' המד"ר (א, כה) יאת מוצא בשעה שנכנסו שוטים לבית המקדש, תפשו את הבחורים ובכתי ידיו לאחוריהן, והיו בוכין והיו הדמעות יורדות על לחיהן, ולא היו יכולין לקנחן, ונושרות על לחיהם כצרכת השחין. ולהג"ל ביאורו שלכן נאמר דמה לשון יחיד כי בא לרמוז על אותה צרבת הדמעה שהיתה סמל לכל הדמעות שנשרו על לחיהן.

³ ראה רמ"א (תצ ס"ח), ובס' ארחות רבינו (ח"ב עמ' קלז).

⁴ מצות תוכחה היא מצוה שתלויה באחר, כלומר באדם אחר שישמע התוכחה, ועל מצוה התלויה באחר לא מברכים כמב' בתשו' הרשב"א (ח"א סי' יח). ואפשר נמי שהוא בגדר מצוה הבאה מתוך עבירה, שהרי מוכיחו על עבירה, וכבר כי הרשב"א הנ"ל שאין מברכים עלי'.

כפילות הלשון "בכו תבכה"

בְּכֹו תִבְכֶּה בְּלִילָה (א, ב)

בכפל הלשון "בכו תבכה", רש"י ביאר דקאי על ב' מקדשות. **ויש לבאר** בזה דקדוק הלשון "בכו" לשון עבר "תבכה" לשון עתיד, כי ירמ' עומד במקדש ראשון ובוכה על חורבנו שהיה והיינו "בכו" לשון עבר, ובוכה נמי על החורבן השני העתיד "תבכה" לשון עתיד.

ובעצם בכי על העתיד צ"ב, וכי יבכה אדם על מי שעדיין לא מת. אך הביאור בזה, דהבכי על חורבן הראשון היה בכי של אובדן, ואילו הבכי של המקדש שני [שעוד לא חרב עדיין בימי ירמ'] היה בכי של כאב, כי יודע שעתיד ליחרב.

וזה גם פשר הבכי של יוסף ובנימין, וכתב רש"י (בראשית מה, יד) שיוסף בכה על שתי מקדשות שעתידין להיות בחלקו של בנימין וליחרב, וכן בנימין בכה על משכן שילה שעתיד להיות בחלקו של יוסף וליחרב. ואף שם צ"ב, הרי עדיין לא נבנה ועל מה יבכה את חורבנו, ואפי' הוי יותר רחוק מדשלב"ל.

רק להנ"ל הביאור ברור, כי לא הוי בכי של אובדן אלא של כאב, וכשיודע ורואה את עתיד ישראל וגלותם וחילול כבוד ה' וכי לא יבכה כעת¹.

[ואפשר עוד], שבכית יוסף בנימין וירמ' היו בגדר של תפילה שלא יחרב ביהמ"ק, ועל כן גם אם עדיין לא בא לעולם אכתי יש מקום להתפלל עלי'.

כפילות א. בכו תבכה, ב. דמע דמע

הנה נאמר בקרא (ירמ' יג, יז) "וְדָמַעַת תִּדְמַע וְתָכַד עֵינֵי דְמָעָה", ודריש **בחגיגה** (ה, ב) 'אמר רבי אלעזר, שלש דמעות הללו למה, אחת על מקדש ראשון, ואחת על מקדש שני, ואחת על ישראל שגלו ממקומן'. והנה אף שם מדוקדק שפיר לשון הפס', שהרי גם שם ירמ' בעל הנבואה עומד ואומר דמע לשון עבר על מקדש ראשון, ותדמע לשון עתיד על מקדש שני².

ההבדל בין 'בכי' ל'דמע'

ויש להבחין שבאיכה הנבואה נאמרה על הבכי "בכו תבכה", ואילו בירמ' הנבואה נאמרה על הדמעה "דמע תדמע".

ונראה שב' בחינות יש בזה: **א.** 'בכי' הוא דבר המתעורר באדם המוכה והסובל, ופעמים שהבכי לא נראה כלפי חוץ אלא הוא פנימי, וכמ"ש שם במסותרים תבכה נפשי, כי בכי הוא ענין הבא מחמת שבירה וכאב פנימי³. **ב.** אולם 'דמעה' הוא רק רק סימן טלטלה העוברת על האדם, ואינו הצרה עצמה.

בב' עניינים אלו נצטוונו באבלות על החורבן, **א.** עצם הבכי, **ב.** דמעה שהוא הנהגה חיצונית, כלומר שאף אם לא מגיע לדרגת בכי מ"מ יש הנהגות של פעולות חיצוניות של צער וכאב.

ולכן נקט ירמ' ב' לשונות אלו דמעה ובכי, 'דמעה' על ההתעוררות הפנימית של כל אדם, ו'בכי' על ההתאבלות החיצונית.

"דמעתה" לשון יחיד

בְּכֹו תִבְכֶּה בְּלִילָה וְדָמַעְתָּה עַל לַיְלָהָ (א, ב)

צ"ב מכיון שתבכה כ"כ הרבה מדוע רק "דמעתה" לשון יחיד על לחיה, לכא' היה צ"ל "דמעותיה" לשון רבים מחמת רוב בכיה.

ונראה, דהנה אי' **בשבת** (קנא, ב) 'שש דמעות הן, שלש יפות ושלש רעות. של עשן ושל בכי ושל בית הכסא רעות, של סם ושל שחוק ושל פירות יפות'. והנה הא פשיטא שהדמעות הכא היו דמעות של בכיה, שהרי אמר "בכו תבכה". ולפי"ז מובן שלכן אמר "דמעתה" לשון יחיד, לומר לך שהכוונה לדמעה

⁴ וכן מצינו (ירמ' לה, ו) ביונה בן רכב שאמר לבניו להתאבל על החורבן קודם שבא, כי ידע שהמקדש יחרב. וכדאי' במדרש אגדה פ"י שמיני (ויקרא י, ט), 'ישמע את ירמיהו מתנבא ואומר שבית המקדש חרב, התחיל מצוה את בניו לאמר היו מתאבלים מעכשיו'. גם מצינו (בראשית כט, יא) שכשיעקב פגש את רחל הוא בכה, ופירש"י לפי שצפה ברוח"ק שלא יקבר עמה. גם שם הוא בכי של כאב ולא של אבלות.

⁵ ובמקו"א הארכנו אם שייד גדר תפילה בזה, בדבר שכלל לא בא לעולם, ועיקר הגידון מתחיל בסוגיא בברכות (ס, א) שמבוי שם שיש סדר לתפילת מי שאשתו נתעברה, ומשמע שבתחילת העיבור יתפלל רק שיהא וולשא יחא סנדלוכו, אך רק בסוף יתפלל על הלידה כי עדיין לא הגיע זמנו, ולכל שלב יש את זמן התפילה שלו, ואכמ"ל.

⁶ ואף שיתכן שנבואה זו באה לו עוד קודם חורבן ביהמ"ק ממש, וא"כ אף כל בית ראשון הוי נבואה על העתיד. מ"מ אפשר שכתבה הנבואה אחר החורבן, ולכן על בית ראשון נקט דמעו לשון עבר ועל בית שני תדמע לשון עתיד.

המגילה מחולקת לב' חלקים אלו

אך באמת למתבונן נראה שבמגילת איכה עצמה תרתי אית בה, דבתחילת המגילה הוי קינה כי רק מספר ומתאר את ירושלים והמקדש, ובפרק ג' וה' יש דברים של תשובה ותוכחה.

[ומנהג בני תימן], שאת פרקים ג' וה' של המגילה קוראים בניגון פחות עצוב. ולהנ"ל י"ל הטעם, משום שבפרק ג' יש בו תוכחה ואין בו כ"כ קינה, ופרק ה' יש בסופו דברי נחמה].

ספק קרא המגילה

והנה נפק"מ ביסוד דבר זה אם הוי קינה או הוי תוכחה, הנה אם קינה הוי דרבנן [ודלא כהח"ס דלהלן] ותוכחה הוי דאורייתא, נמצא שאם יש לו ספק אם קרא המגילה פלוגי בהנ"ל. דאם הוא מצד קינה הוי ספק דרבנן ופטור, ואם מצד תוכחה הוי ספק דאורייתא וחייב [שהרי תוכחה היא מצוה דאורייתא].

אולם כל זה באדם הקורא בעצמו את המגילה [שהוא מקיים את המצוה שמוכיח לאחרים], אך בספק אם שמע לא יהיה חייב תו לשמוע, כי אף אם נימא דוהי תוכחה מ"מ להמוכיח יש מצוה ולא להמוכח [כלומר מי שמוכיחים אותו].

אלא שבאמת יש לאדם אפשרות ליצור לעצמו הרבה מצוות דאורייתא, וכגון שיסכם עם חבירו שיוכיחו האחד את השני ואז שניהם יקיימו המצוה.^י

קינות דאורייתא

והנה כתב החת"ס (דרשות חת"ס לז' אב תקפ"ז) שחיוב הקינה הוא דאורייתא, ק"ו מנדב ואביהוא אם על מיתתם נאמר (ויקא י, ו) "וכל בית ישראל יבכו" וגו', ק"ו על שריפת ביהמ"ק.

ולדברינו הנ"ל יש לבאר טעם נוסף לכך שקינות יהיה דאורייתא, משום שבכך מקיים מצות תוכחה.

אלא דלפי דברינו ימצא שרק ביום יקיים את הדאורייתא ולא בלילה, דרק ביום הוא מצד תוכחה [ובלילה רק מצד קינה]. ונמצא דבר מעניין, דקריאת הלילה יש בה ברכה אף שהיא דרבנן [קינה], וקריאת היום אין בה ברכה אף שהיא דאורייתא [תוכחה].

בעל קורא באיכה, והקורא לחוטאים

ונמצא נפק"מ [בין החת"ס לפשט השני] מי מקיים את הדאורייתא, דלפי החת"ס כל הציבור המקונן מקיימים המצוה, אולם לפי הפשט הב' שהוא מצד מצות תוכחה נמצא שרק מי שמוכיח מקיים המצוה תוכחה, כמו כל מוכיח ומוכח שהמוכיח מקיים המצוה ושומע לא מקיים [אלא מקיימים בו את המצוה, והוא כמו חפצא דמצוה] שומעים מקיים אם הוא משום מצות תוכחה רק על הבעל קורא יש מצוה זו.

עוד נפק"מ בקורא המגילה למי שיצא מכלל עמך, דמשום תוכחה לא קיים המצוה משום ש"הוכח תוכיח" נאמר רק על "עמיתך" ולא על מי שיצא מכלל עמך, כמב' **בבה"ל** (תרח ס"ב ד"ה אבל). אולם כל זה רק אם הוא מצד תוכחה, אך אם הוא מצד קינה והתעוררות זה שייך גם במי שאינו בכלל עמך.

'מוסר' מצוה דאורייתא

יש לחקור בגדר מצות תוכחה, אם הוא מצוה של בין אדם לחבירו כהפשטות שאחד מוכיח לחבירו, או"ד שהוא מצוה בין אדם למקום שדואג שלא יעברו על רצונו ית'. **ונפק"מ** בזה, אם שייך לקיים מצוה זו בעצמו, כלומר אם אדם יוכיח את עצמו האם יקיים בזה מצוה זו, דאם הוא ב"א לחברו לא, ואם הוא ב"א למקום שפיר יקיים.

והנה אם נימא שהוא ב"א למקום, נמצא שבקריאת הקינות עם הבנה וייסור עצמו שפיר יקיים מצות תוכחה דאורייתא.

ובזה יש להבין את ד' **השעה"צ** (א ס"ק כו) שכתב שלימוד המוסר הוא חיוב גדול יותר מלימוד משניות. וצ"ב הרי לימוד משניות הוא מצות ת"ת והוי דאורייתא, והאיך יקדום מוסר לת"ת. אולם להנ"ל שפיר, כי לימוד המוסר גם הוא דאורייתא, ועדיף טפי כי מבטלין ת"ת למצוה עוברת [ואם לא ילמד מוסר היום הרי עבר זמנו של יום זה, והוי מצוה עוברת שמבטלים ת"ת הימנה, ואפשר שפעמים הוא נמי מצוה שא"א לעשותה ע"י אחרים].

ולפי"ז נראה שכל אדם הלומד מוסר מקיים מצוה דאורייתא של תוכחה, שהרי מוכיח ומייסר עצמו.

ודבר זה הוא **הלכה גדולה ומוסר גדול!**

תינוק בן שתי שנים וששה חדשים ושש שעות

באיכ"ר (א, נ) אי' מעשה במרים בת נחתום וז' בניה שנטלן קיסר, והביא את כולן להשתחוות לצלם ולא רצו ונצחחו בתשובתם, ואת כולן הרג".

ואי' שם על הבן הקטן שלא השתחוה והרגוהו, 'וכיון שנהרג שיערו חכמים שנותיו של אותו תינוק, ונמצא בן שתי שנים וששה חדשים ושש שעות ומחצה'.

וצ"ב מה הענין במה ששיערו את יום לידתו, והוצרכו לכתובו במדרש לדורות. גם צ"ב מדוע היה נצרך שדווקא חכמים ישערו שנותיו.

קטן שהמיר דת

יש לבאר ע"פ ד' **המרדכי** (סנהדרין רמז תשטז) שהביא מח' בקטן בן שנה או שנתיים שהמיר דתו ומת אם מתאבלין עליו, לר"י מתאבלין עליו, ולר"ת לא.

והנה אם נדון הקטן לפי גילו הרי הבן הקטן בהאי מעשה היה קטן ויש שי' שלא מתאבלין עליו, א"כ מה כ"כ התיאור במדרש במה שמת על קידוש ה', הרי גם אם היה ממיר דתו לא היה בזה כ"כ שברון לב באשר אינו אלא קטן ממש. ומוכרח שהסיפור הובא כדי להגדיל היגיון להני שי' דס"ל דמתאבלין עליו, א"כ שבח גדול הוא לו שאף שהוא קטן ואם היה ממיר דת היו מתאבלין עליו, השתא שלא המיר דת כ"ש שיש להצטער על נפש טהורה זו.^י

תינוק שהפסיק לינוק

עוד יש לבאר, דהנה אי' **במדרש** שם שקודם שהוציאוהו להורג אמו הניקתו חלב. והנה אי' **בכתובות** (ס, ב) שתינוק שהפסיק לינוק, אם הוא כבר בן שנתיים אסור לו לחזור ולינוק. אולם במעשה הכא שהניקתו אחר בן שנתיים מוכח שהיה קשור לאמו טפי, שהרי בוודאי לא הפסיק מעולם לינוק ממנה [דאם היה פוסק תו היה אסור לו לינק בגיל זה]. ולהגדיל הכאב והאבל מוזכר גילו לומר שהיה אחר שנתיים ועדיין אמו הניקתו, ומסר נפשו למות על קדושת שמו.

וזהו מה דאי' שיערו **חכמים** שנותיו, ובעי' חכמים לכך כי הוא נפק"מ לדינא, שאם לא פירש מאמו יכול לינוק אף אחר שנתיים.

מונין שעות לקדשים

אך להתי' הנ"ל אכתי לא מבואר מדוע מוזכר נמי שהיה בן ו' שעות. **ונראה** לבאר באופן אחר, שרצו לומר שאותם המומתים היו כקרבתות שהוקרבו לשם ה', וזאת משום שקידשו את השם בחייהם ובמיתתם. שהרי אי' **בזבחים** (כה, ב) שאין מונין שעות אלא לקדשים, וזהו מה שאמרו שם החכמים באותה השעה שיש להחשיבם כקדשים ולכן מנו את ימי חייו גם לשעות כדין קדשים.

ולזה הדגיש ששיערו כן 'חכמים', כי צריך את רבנן שהם יכריעו שמעלתם כקדשים.

נשיקה אחר מיתתו

עוד יש לדקדק בהאי מעשה, ששם אי' שאמו ביקשה לחבקו ולנשקו והביאוהו אליה ונשקתו ואח"כ הרגוהו. ומשמע שהקפידה לנשקו קודם מיתתו, והוא מההלכה שלא לנשק את המת.

ויש לציין בזה, מה דאי' **במדרש** שכל טוב (בבב, ויחי נ, א) שיוסף נישק לאביו אחר שמת אביו, דמותר לנשק למת. אולם בס' כלבו ח"א עמ' 43 אי' שלא ינשק למת. וראה גם **באוה"ח** ויחי שם, ועי' **בפת"ש** (י"ד שצד סק"א).

והנה אף להשי' שמותר לנשק למת, הכא היה זה אמא לבנה, ובזה איכא קפידא טפי שלא תנשקו אחר מיתתו, כמב' **בצוואת ריה"ח** (לג) שאין להורה לנשק את בנו הנפטר רח"ל. וממילא שפיר מדוקדק מה שהקפידה לנשקו קודם שנהרג.

בקשה מהמת קודם שנקבר

והנה במדרש הנ"ל אי' שביקשה מהבן הקטן **קודם** שנהרג שילך אצל אברהם אבינו שבנתה מזבח והעלתה ז' בנים ביום אחד וכו'.

אולם בבבלי **גיטין** (נז, ב) אי' שביקשה כן מז' בניה **אחר** שכבר מתו, ונראה שהביאור בד' הגמ' הוא, שאף אחר מיתת כל זמן שלא נקברו המת שומע עד שישתם הגולל וכמב' בשבת (קנב, ב), ולכן דיברה עמם כדבר איש אל רעהו.^י

וכן מצאנו **בב"מ** (פד, ב) שהביאו דינים לר"א ב"ש אחר שמת קודם שנקבר, והיה עונה להם.

לע"נ הגאון רבי מרדכי ב"ר חיים זצ"ל ומרת פריידא גיטל ב"ר חיים עזרא ע"ה רינהולד
לע"נ מרת גילה זלבה וינגרטן ע"ה בת הג"ר מרדכי רינהולד זצ"ל

C8460331@gmail.com

^י ובהמשך יבין שלכאוף משכח"ל קיום תוכחה אף בינו לבין עצמו.

^י דרוש יז, עמ' קפח בהוצ' החדשה (נוסענצוייג). אולם ראה בשייית שלו (אוי"ח סי' רח ד"ה מ"מ וקראת).
^י וכבר נתבאר בבית הלוי (שמות כה, יא) שאורח הוא חפצא דמצוה כמו לולב, וה"נ השומעים הם חפצא

דמצוה של מוכיחים מפי הבעל קורא המוכיח [והוא מקיים את מצות התוכחה]. וראה ביזל כטל שמות שנה אי' משניות בזה.
^י ובהמשך יבין שלכאוף משכח"ל קיום תוכחה אף בינו לבין עצמו.
^י דרוש יז, עמ' קפח בהוצ' החדשה (נוסענצוייג). אולם ראה בשייית שלו (אוי"ח סי' רח ד"ה מ"מ וקראת).
^י וכבר נתבאר בבית הלוי (שמות כה, יא) שאורח הוא חפצא דמצוה כמו לולב, וה"נ השומעים הם חפצא דמצוה של מוכיחים מפי הבעל קורא המוכיח [והוא מקיים את מצות התוכחה]. וראה ביזל כטל שמות שנה אי' משניות בזה.